

„Þáttur var tekinn í hlaupinu af Höskuldi.“

Samspil fastra orðasambanda og setningagerðar

1. Inngangur

Þessi grein fjallar um föst orðasambönd þar sem tiltekin sögn og tiltekið andlag tjá í sameiningu merkingu sem er ekki bókstafleg.¹ Færð eru rök fyrir því að þegar sögn og andlag hennar eru á þennan hátt túlkuð sem ein heild þá byggir þessi sérstaka merking á því að andlagið geti ekki færst úr setningafræðilegri andlagsstöðu. Sambandið *að taka þátt í e-u* sem kemur fyrir í eftirfarandi setningu er dæmi um það sem við nefnum fast orðasamband.

(1) Höskuldur tók þátt í hlaupinu.

Í þessari setningu tekur Höskuldur ekki neitt heldur er hann einfaldlega með í hlaupinu. Sögnin *að taka* og nafnorðið *þáttur* hafa þannig sérstaka merkingu þegar þau standa saman. Við nefnum merkingu af þessu tagi orðasambandsmerkingu til að aðgreina hana frá bókstaflegri merkingu. Eitt af því sem einkennir sum föst orðasambönd er að þau glata orðasambandsmerkingu sinni í þolmynd. Þetta er sýnt í (2) en við notum táknið # í greininni til að auðkenna dæmi þar sem orðasambandsmerking er ekki til staðar.

1 Hluti af þessu efni var kynntur á málþingi til heiðurs Höskuldi Þráinsyni 16. janúar 2016. Við þökkum Höskuldi og Helga Skúla Kjartanssyni fyrir athugasemdir og umræður í framhaldi af þeirri kynningu. Einnig þökkum við ritstjóra og tveimur nafnlausum ritrýnum fyrir gagnlegar ábendingar.

(2) # Þáttur var tekinn í hlaupinu.

Áhugavert er að bera saman föst orðasambönd í hefðbundinni þolmynd (HPM) og nýju ópersónulegu setningagerðinni (NÓS), sem margir málhafar, einkum yngri kynslóðir, hafa í máli sínu.² Nýja ópersónulega setningagerðin er að sumu leyti svipuð hefðbundinni þolmynd enda er hún stundum nefnd nýja þolmyndin en setningafræði hennar er þó ólík HPM vegna þess að andlag germyndarinnar færirst ekki í frumlagssæti í NÓS. Setningagerðirnar eru enn fremur ólíkar að því leyti að NÓS varðveitir orðasambandsmerkingu í tilvikum þar sem HPM gerir það ekki. Þetta sést ef við berum saman HPM í (2) og NÓS í (3).

(3) Það var tekið þátt í hlaupinu.

Hér varðveitist orðasambandsmerking, ólíkt þolmyndardæminu í (2). Í (3) sjáum við nokkur af aðalsmerkjum NÓS: 1) Andlagið *þátt* er í þolfalli (þrátt fyrir að það sé enginn sýnilegur gerandi í nefnifalli), 2) það getur ekki færst í frumlagssæti og 3) hjálparsögnin sem tekur lýsingarhátt þátíðar er *vera*. Fyrstu tvö atriðin minna á germynd en það þriðja á þolmynd. Hér má einnig nefna að í HPM samræmist persónubeygð sögn og lýsingarháttur nafnlið í nefnifalli (*Margir bílar voru teknir, Það voru teknir margir bílar*) en slíku samræmi er ekki til að dreifa í NÓS (*Það var tekið marga bíla*).

Í umfjöllun Chomskys (1981:194) er sá möguleiki ræddur að tiltekin föst orðasambönd krefjist þess að sögnin og beint andlag hennar séu hlið við hlið í afleiðslu merkingarfræðinnar. Í þessari

2 Nýja ópersónulega setningagerðin hefur komið þó nokkuð við sögu í fræðilegum skrifum á síðustu árum, sbr. t.d. Helgi Bernáðsson (1982:212), Halldór Ármann Sigurðsson (1989:355, 2011), Helgi Skúli Kjartansson (1991), Maling og Sigurjónsdóttir (1997, 2002, 2012, 2013, 2015), Sigríður Sigurjónsdóttir og Maling (2001a–b), Maling (2006), Maling, Kroch og Sigríður Sigurjónsdóttir (2011), Sigríður Sigurjónsdóttir og Iris Nowenstein (2016), Sigríður Sigurjónsdóttir (væntanlegt), Margrét Guðmundsdóttir (2002), Jóhanna Barðdal og Molnár (2003), Jóhanna Barðdal (2015), Höskuldur Þráinsson (2007, 2015), Höskuldur Þráinsson o.fl. (2015), Kristín M. Valgarðsdóttir (2007), Ásbjörg Benediktsdóttir (2008), Þórhallur Eypórsson (2008a–b, 2012), Jóhannes Gísli Jónsson (2009), Auður Sif Sigurgeirsdóttir (2009), Hlíf Árnadóttir (2008), Hlíf Árnadóttir og Einar Freyr Sigurðsson (2008, 2012), Hlíf Árnadóttir, Þórhallur Eypórsson og Einar Freyr Sigurðsson (2011), Einar Freyr Sigurðsson (2010, 2012), Einar Freyr Sigurðsson og Brynhildur Stefánsdóttir (2014), Iðunn Garðarsdóttir (2012), Schäfer (2012), Anton Karl Ingason, Legate og Yang (2012, 2013), Legate (2014), Whelpton, Sigríður Sigurjónsdóttir og Þórhallur Eypórsson (2013).

grein færur við rök fyrir því að þessi hugmynd sé á réttri leið. Við gerum ráð fyrir því í okkar greiningu að ekki sé hægt að túlka föst orðasambönd í gegnum spor (e. *trace*) röklíðafærslu (e. *A-movement*).³ Einkenni NÓS fela í sér nýstárleg rök fyrir greiningu af þessu tagi vegna þess að flestir sem hafa greint þessa formgerð gera ráð fyrir einhvers konar ósögðu frumlagi í NÓS setningum eins og (3) en Joan Maling og Sigríður Sigurjónsdóttir voru fyrstar til að leggja til slíka greiningu (Maling og Sigríður Sigurjónsdóttir 2002, Halldór Ármann Sigurðsson 2011, Einar Freyr Sigurðsson 2012, Anton Karl Ingason o.fl. 2013, Legate 2014).⁴ Þetta ósagða frumlag kemur í veg fyrir að andlagið geti færst í frumlagssæti og þess vegna tryggir það að sögnin og andlag hennar séu hlið við hlið.

Í greiningunni sem við setjum fram gerum við ráð fyrir að yfirleitt sé það möguleikinn á færslu andlags sem útilokar orðasambandsmerkingu frekar en færslan sjálf. Áhrif þessa má sjá í (4) en margir málhafar, þar á meðal höfundar þessarar greinar, telja orðasambandsmerkingu ekki eiga við í HPM jafnvel þó að andlagið færst ekki í frumlagssæti.

(4) # Það var tekinn þáttur í hlaupinu.

Rétt eins og í (3) færst nafnliðurinn ekki í frumlagssæti í þolmyndardæminu í (4). Aftur á móti er nafnliðurinn hér í nefnifalli, ólíkt (3). Þetta dæmi er til marks um að möguleikinn á færslu nafnliðarins *þáttur* sé það sem ræður úrslitum um orðasambandsmerkingu.

Í þessari grein höfum við fyrst og fremst áhuga á því sem við köllum föst *sagnasambönd* (e. *verbal idiom*), en þar er lykilatriði að

3 Við leggjum áherslu á röklíðafærslu í þessari grein vegna þess að ekki fer á milli mála að hún skiptir máli fyrir þá tegund af merkingu sem er til umfjöllunar. Hið sama á ekki endilega við um allar tegundir af færslum. Sagnfærsla, og raunar hausfærsla almennt, virðist til dæmis ekki hafa áhrif á merkingu og þess vegna hefur Chomsky (2001:37–38) t.a.m. stungið upp á því að hausfærsla tilheyri hljóðkerfisafleiðslunni. Stílfærsla í íslensku er yfirleitt ekki heldur talin hafa áhrif á merkingu fyrir utan stílgildi hennar (t.d. Holmberg 2000; sjá þó Gunnar Hrafn Hrafnbjargarson 2003). Við munum ekki leggja áherslu á kjarnafærslu hér en í föstum orðasamböndum þar sem röklíðafærsla samrýmist ekki orðasambandsmerkingu ætti kjarnafærsla ekki að gera það heldur. Vert er að geta þess að kjarnafærsla hefur alltaf merkingaráhrif á þann lið sem er færður þannig að slík færsla er örökrétt ef sá liður hefur enga sjálfstæða merkingu.

4 Sjá þó umræðu hjá Þórhalli Eypórssyni (2008a) og Jóhannesi Gísla Jónssyni (2009) þar sem færð eru rök fyrir því að NÓS, eða nýja þolmyndin, sé 'sönn þolmynd'.

sögn komi fyrir, ólíkt t.d. orðasamböndum á borð við *lon og don*, enda er hér til athugunar samspil orðasambanda og setningagerða eins og þolmyndar og germyndar. Föstum sagnasamböndum skiptum við í tvennt að hætti Nunbergs o.fl. (1994): föst orðasambönd (e. *idiomatic phrase*) og fastvenslaðar segðir (e. *idiomatically combining expression*).

Gjarnan er rætt um hugtakið fast orðasamband á fremur almennan hátt, svipað og hugtakið orðatiltæki (hjá Jóni G. Friðjónssyni 1993:v–vii virðast þessi hugtök hafa svipaða merkingu en hann skiptir föstum orðasamböndum og orðatiltækjum svo niður í undirflokk). Við notum hugtakið föst orðasambönd hins vegar í þrengri merkingu þar sem sögn og andlag mynda saman merkingarbæra heild sem er ekki fyrirsegjanleg. Við höfum nefnt *taka þátt í e-u* sem dæmi um fast orðasamband og hér má auðvitað nefna ýmis fleiri föst orðasambönd, svo sem *rífa kjaft* ‘svara e-u á ósvifinn hátt’ og *drepa tittlinga* ‘depla augunum (ótt og títt) (og koma þannig skilaboðum til e-s)’ (Jón G. Friðjónsson 1993:350, 650). Í síðarnefnda orðasambandinu myndar sögnin *drepa* og andlagið *tittlingar* saman merkingarbæra heild; ekki er hægt að skipta einingum orðasambandsins upp merkingarlega, t.d. þannig að *drepa* merki ‘depla’ og *tittlingar* merki ‘augu’.

Fastvenslaðar segðir eru ólíkar föstum orðasamböndum að því leyti að sögn og andlag mynda merkingarbærar einingar hvort í sínu lagi. Hér má sem dæmi nefna *beita brögðum* og *færa rök fyrir e-u*. Í 2. kafla er fræðileg umræða um muninn á föstum orðasamböndum og fastvensluðum segðum. Þar sjáum við umræðu um föst sagnasambönd í ensku og skoðum þar fasta orðasambandið *kick the bucket* ‘deyja’ og fastvensluðu segðina *spill the beans* ‘afhjúpa leyndarmálið’.

Kaflaskipan greinarinnar er eftirfarandi. Í 2. kafla kynnum við fræðilegt samhengi fastra sagnasambanda af því tagi sem er til umfjöllunar. Við setjum fram greiningu í 3. kafla á þá leið að orðasambandsmerking glattist ef færsla andlags er möguleg. Í 4. kafla ræðum við um mikilvægi þess að ákveðniþás andlagsins sé hluti af föstu orðasambandi. Í 5. kafla ræðum við um föst orðasambönd í sambandi við þá kenningu að setningafræðileg afleiðsla fari fram í áföngum, svonefndum fösum. Við drögum loks saman helstu niðurstöður í 6. kafla.

2. Föst sagnasambönd

Margs konar segðir í náttúrulegum málum hafa eiginleika sem eðlilegt er að tengja við hugtakið fast orðasamband. Í þessari grein beinum við sjónum okkar aðallega að hinu svokallaða fasta sagnasambandi sem hefur eftirfarandi eiginleika samkvæmt Harwood o.fl. (2016).

- (5) a. Það verður að innihalda lexíkalska sögn (þ.e. sögn sem gegnir ekki aðeins málfræðilegu hlutverki).⁵
- b. Það verður að fela í sér merkingu sem er ekki bókstafleg.
- c. Það verður að taka þátt í virkum setningafræðilegum mynstrum málsins.
- d. Það verður að vera sett saman úr orðum sem koma fyrir í öðru samhengi en í fasta orðasambandinu.
- e. Það verður að vera sett saman samkvæmt venjulegum setningafræðilegum reglum málsins.

Það er vel þekkt að föst sagnasambönd skiptast í tvo hópa eftir því hvort orðasambandsmerking varðveitist þegar beina andlagið er fært eins og gerist í þolmynd. Til dæmis hefur verið bent á það að enska orðasambandið *kick the bucket* hefur aðeins bókstaflega merkingu í þolmynd (6). Orðasambandið merkir bókstaflega ‘sparka í fötuna’ en orðasambandsmerking þess er ‘deyja’. Önnur ensk orðasambönd eins og *spill the beans* varðveita orðasambandsmerkingu í þolmynd (7). Þetta samband merkir bókstaflega ‘gluttra niður baununum’ en orðasambandsmerkingin er ‘afhjúpa leyndarmálið’.

(6)	a. John kicked the bucket.	(Germynd)
	b. # The bucket was kicked (by John).	(Þolmynd)
(7)	a. Mary spilled the beans.	(Germynd)
	b. The beans were spilled (by Mary).	(Þolmynd)

5 Þessi eiginleiki sem vísar í lexíkalskar sagnir byggir á lýsingu frá Harwood o.fl. en hann vekur reyndar upp spurningar um hvernig hlutverkssagnir/léttisagnir hegða sér með tilliti til fastra orðasambanda. Hugsanlegt er að hér skipti frekar máli að sögnin sem um ræðir hafi eigin röklíðaformgerð. Sögn með sína eigin röklíðaformgerð í þeim skilningi sem hér er átt við hefur sitt eigið litla *v* í formgerðinni, þ.e. jáðar sagnlíðar sem markar fasaskil (sjá t.d. Legate 2003; Anton Karl Ingason og Wood væntanlegt). Sjá einnig umræðu um fasa í 5. kafla.

Nunberg o.fl. (1994) veita því athygli að það virðist skipta máli hvort allir hlutar orðasambandsins eru túlkaðir sem ein heild eða hvort einstakir hlutar þess standa fyrir einstaka hluta orðasambandsmerkingarinnar. Þannig virðast málhafar varpa *kick the bucket* beint yfir í ‘deyja’ en túlkun á *spill the beans* virðist varpa sögninni *spill* yfir í ‘afhjúpa’ og nafnliðnum *the beans* yfir í ‘leyndarmálið’. Fyrri gerðin er nefnd **fast orðasamband** (e. *idiomatic phrase*) en hin síðari **fast-vensluð segð** (e. *idiomatically combining expression*).

Sú hugmynd að föst orðasambönd séu túlkuð sem ein heild samræmist vel þeirri uppgötvun Lebeaux (2009:xix)⁶ að fylgni virðist vera milli þess að orðasamband glati orðasambandsmerkingu í þolmynd og þess að ákveðnibás orðasambandsins sé fastákveðinn hluti þess eins og í (8) eða frjáls eins og í (9). Við vísum í þessa fylgni sem alhæfingu Lebeaux (dæmin eru frá honum, bls. xx).

- (8) a. kick the bucket
b. # kick all the bucket
c. # Some men kicked some buckets.
- (9) a. take advantage of
b. take some advantage of
c. take a lot of advantage of

Lebeaux bendir á að fastur ákveðnibás í orðasambandi eins og *kick the bucket* samræmist að jafnaði ekki þolmynd sem varðveitir orðasambandsmerkingu en frjáls ákveðnibás eins og í *take advantage of* ‘misnota, notfæra sér’ er að jafnaði til marks um að orðasambandið samræmist þolmynd.

- (10) a. # The bucket was kicked.
b. Advantage was taken of John.

Þessi stutta samantekt á eiginleikum sérstakrar merkingar í orðasamböndum er ekki sett fram hér í þeirri trú að engin vafaatriði komi upp þegar öll orðasambönd eru skoðuð enda eru föst orðasambönd vandmeðferðin gögn og vafalaust er oft munur á því hvernig einstakir málhafar greina einstök orðasambönd. Við lítum þó svo á

6 Sjá einnig Lebeaux (1988, 2001, 2008).

að þær almennu tilhneigingar sem við höfum rætt séu of kerfisbundnar til að vera tilviljun. Frávik frá eftirfarandi eiginleikum fastra orðasambanda og fastvenslaðra segða stafa þá væntanlega af einhverjum óháðum áhrifaþáttum.

(11) **Föst orðasambönd**

Sögn-Nafnorð túlkast sem ein heild
Orðasambandsmerking glatast í þolmynd
Fastur ákveðnibás

Fastvenslaðar segðir

Sögn-Nafnorð túlkast sitt í hvoru lagi
Orðasambandsmerking varðveitt í þolmynd
Frjáls ákveðnibás

Sögnin og andlag hennar túlkast í einhverjum skilningi í tvennu lagi í fastvensluðum segðum. Aftur á móti túlkast föst orðasambönd sem ein merkingarleg heild og í næsta kafla beinum við sjónum okkar að ástæðum þess að orðasambandsmerking þeirra varðveitist ekki í hefðbundinni þolmynd.

3. Möguleiki á færslu andlags

Við nefndum að ofan þá hugmynd Chomskys (1981:194) að tiltekin föst sagnasambönd krefjist þess að sögnin og beint andlag hennar séu hlið við hlið í merkingarfræðiafleiðslunni og þess vegna samræmist þau ekki þolmynd. Orðasambandið *kick the bucket* er þá dæmi um slíkt.

(12) # The bucket was kicked.

Gerum nú ráð fyrir því að þau föstu sagnasambönd sem Chomsky á við séu raunveruleg föst orðasambönd (t.d. *kick the bucket*) en ekki fastvenslaðar segðir (t.d. *spill the beans*). Kröfuna um að sögn og andlag séu hlið við hlið má þá setja fram á eftirfarandi hátt.

(13) **Hamla gegn færslum í föstum orðasamböndum**

Orðasambandsmerkingu er ekki hægt að túlka gegnum spor (eftir rökliðafærslu).

Fastvenslaðar segðir samræmast þolmynd og ástæðan fyrir því er samkvæmt þessu sú að sögninni og andlagi hennar er varpað sitt í hvoru lagi yfir í þá merkingu sem er ekki bókstafleg.

(14) The beans were spilled.

Í þessu dæmi merkir *the beans* ‘leyndarmálið’ og *spilled* merkir ‘afhjúpa’. Sporið eftir færslu andlagsins getur tjáð leyndarmálsmerk-inguna vegna þess að sögnin og andlagið túlkast ekki sem ein heild.

Okkar greining byggir á nálgun Chomskys en útfærir nánar þau skilyrði sem orðasambandsmerking þarf að uppfylla. Við gerum ráð fyrir að það sé möguleikinn á færslu andlagsins sem gildir að jafnaði fremur en færslan sem slík. Ef andlagið getur færst í frumlagsstöðu þá glatast orðasambandsmerking. Skoðum nú aftur orðasambandið *að taka þátt í e-u*.

(15) Höskuldur tók þátt í hlaupinu.

(16) # Þáttur var tekinn í hlaupinu (af Höskuldi).

Orðasambandsmerkingin ‘að vera með’ glatast í þolmynd og þetta samræmist vel þeirri hugmynd að orðasambandsmerking glatist þegar andlagið getur færst. Dæmi á borð við (17) renna svo frekari stöðum undir þá greiningu að það sé möguleiki á færslu sem skiptir máli vegna þess að hér er andlagið í andlagssæti en það hefði getað færst þar sem þetta er þolmynd.

(17) # Það var tekinn þáttur í hlaupinu (af Höskuldi).

Dæmið gefur til kynna að orðasambandsmerking glatist þegar færsla andlags er möguleg. Reyndar er einhver munur á málhöfum hvað þetta varðar og sumir virðast geta túlkað þolmyndardæmi eins og (17) með orðasambandsmerkingu ef andlagið færst ekki. Hjá þessum málhöfum virðist því færslan sjálf skipta máli frekar en möguleiki á færslu, sbr. umræðu Helga Skúla Kjartanssonar (1991:21) um orðasambandið *drepa tittlinga*. Í þessari grein munum við þó halda okkur við dóma sem samræmast okkar eigin máli.

Greining sem byggir á því hvort færsla er möguleg eða ekki samræmist einnig vel hugmyndum sem settar hafa verið fram um nýju ópersónulegu setningagerðina (NÓS), sjá (18). NÓS líkist hefðbundinni þolmynd (HPM) að ýmsu leyti en ólíkt HPM þá

varðveitist orðasambandsmerking fastra sagnasambanda alltaf í NÓS (sbr. umræðu hjá Helga Skúla Kjartanssyni 1991). Rétt er að benda á að bókstafleg merking HPM og NÓS hefur sama sanngildi (e. *truth-conditionally equivalent*) þó að einhver munur virðist vera á því hvernig setningagerðunum er beitt með tilliti til upplýsingaformgerðar (Sigríður Sigurjónsdóttir og Iris Nowenstein 2016).

(18) Það var tekið þátt í hlaupinu (af Höskuldi).

NÓS hefur vakið athygli vegna þess að þar birtast í sömu setningu eiginleikar sem einkenna ýmist þolmynd eða germynd. NÓS líkist hefðbundinni þolmynd að því leyti að aðalsögnin hefur form lýsingarháttar, sögnin *vera* er notuð og *af*-liðir eru stundum notaðir með henni til að tilgreina geranda.⁷ Hún líkist aftur á móti germynd að því leyti að andlag sem hefur þolfall í germynd er einnig í þolfalli í NÓS, ólíkt HPM þar sem fallið breytist í nefnifall. Andlag germyndarinnar færast ekki heldur í frumlagsstöðu í NÓS heldur situr sem fastast í andlagsstöðu jafnvel þegar um ákveðinn nafnlið er að ræða. Þó að andlag germyndar þurfi ekki að færast í frumlagsstöðu í hefðbundinni þolmynd ef það er óákveðið er slík færsla að jafnaði nauðsynleg ef um ákveðinn lið er að ræða eins og sýnt er í (19) (sem er HPM). Þetta mynstur er dæmi um áhrif hinnar svokölluðu ákveðnihömlu (Milsark 1977, Safir 1985, Jóhannes Gísli Jónsson 2000, Ingunn Hreinberg Indriðadóttir 2014).

(19) Það var borðaður matur(*-inn).

Blandaða eiginleika NÓS má greina með því að gera ráð fyrir ósögðu veiku fornafni í frumlagssæti NÓS (Anton Karl Ingason o.fl. 2013, Legate 2014; sbr. einnig Halldór Ármann Sigurðsson 2011 og Einar Freyr Sigurðsson 2012) og við gerum ráð fyrir slíkri greiningu.⁸ Nánar er fjallað um hvernig hún virkar í þeim heimildum sem við vísam til en í stuttu máli þá hefur þetta veika fornafn þætti fyrir

7 Í fyrri skrifum um NÓS var ekki gert ráð fyrir því að setningagerðin samræmdest *af*-liðum en síðari rannsóknir hafa leitt í ljós að málhafar sem hafa NÓS í máli sínu geta notað *af*-liði í NÓS (Jóhannes Gísli Jónsson 2009; Einar Freyr Sigurðsson og Brynhildur Stefánsdóttir 2014); sjá einnig umræðu hjá Þórhalli Eypórssyni (2008a).

8 Þessi greining er svipuð greiningu Maling og Sigríðar Sigurjónsdóttir (2002) að sumu leyti en þær gera þó ráð fyrir því sem við myndum nefna sterkt ósagt fornafn.

tölu, persónu og kyn sem eiga við um gerandann án þess að fylla pláss gerandans í merkingarfræðinni. Þegar veikt fornafn af þessu tagi er í frumlagssætinu þá kemur það í veg fyrir að andlagið geti færst og vegna þess að merkingarfræði veika fornafnsins felur ekki í sér fullnaðartúlkun á gerandanum er mögulegt að nota *af*-lið til að segja hver gerandinn er.

Orðasambandsmerking varðveitist alltaf í NÓS og við gerum ráð fyrir að ástæðan fyrir þessu sé sú að andlagið getur ekki færst í frumlagssætið. Skoðum þetta nánar. Nokkur fleiri dæmi um föst orðasambönd í íslensku eru gefin hér að neðan.

- (20)
- a. Jón reif kjaft við Maríu.
 - b. Siggi braut heilann um gátuna.
 - c. Marta tók upp hanskan fyrir Kristján.
 - d. Sigþrúður rak lestina.
 - e. Íslendingar jöfnuðu metin í síðari hálfleik.
 - f. Gomez rak upp stór augu.
 - g. Kim keypti köttinn í sekknum.
 - h. Krakkarnir drápu tittlinga.

Þessi orðasambönd eiga það öll sameiginlegt að sögnin og andlag þess bera sérstaka merkingu hvort í annars návist og þessi merking er ekki bókstafleg. Það að *rífa kjaft* merkir t.d. að 'svara e-u á ósvíf-inn hátt' (JGF 350), það að *brjóta heilann* merkir að 'hugsa fast um e-ð, velta e-u vandlega fyrir sér' (JGF 233) og það að *taka upp hanskan* (*fyrir e-n*) merkir að 'taka málstað e-s, hjálpa e-m' (JGF 221).⁹ Orðasambandsmerkingin í þessum dæmum samræmist ekki HPM (21) (nema hjá þeim málhöfum sem greina viðkomandi sambönd sem fastvenslaðar segðir) en hún gerir það alltaf í NÓS (22).

- (21)
- a. # Kjaftur var rifinn við Maríu (af Jóni).
 - b. # Heilinn var brotinn um gátuna (af Siggu).
 - c. # Hanskinn var tekinn upp fyrir Kristján (af Mörtu).
 - d. # Lestin var rekin (af Sigþrúði).
 - e. # Metin voru jöfnuð í síðari hálfleik (af Íslendingum).
 - f. # Stór augu voru rekin upp (af Gomez).

9 Við vísum í *Merg málsins* (Jón G. Friðjónsson 1993) með því að rita JGF og blaðsíðutal í því riti.

- g. # Kötturinn í sekknum var keyptur (af Kim).
 h. # Tittlingar voru drepnir (af krökkunum).
- (22) a. Það var rifið kjaft við Maríu (af Jóni).
 b. Það var brotið heilann um gátuna (af Siggu).
 c. Það var tekið upp hanskan fyrir Kristján (af Mörtu).
 d. Það var rekið lestina (af Sigbrúði).
 e. Það var jafnað metin í síðari hálfleik (af Íslendingum).
 f. Það var rekið upp stór augu (af Gomez).
 g. Það var keypt köttinn í sekknum (af Kim).
 h. Það var drepð tittlinga (af krökkunum).

Eftir því sem við best vitum er þessi alhæfing undantekningarlaus. Öll föst sagnasambönd sem glata sérstakri orðasambandsmerkingu sinni í HPM varðveita hana í NÓS. Þessi staðreynd rennir stoðum undir þá greiningu okkar að orðasambandsmerking glatist ef færsla er möguleg. NÓS hefur ósagt frumlag sem kemur í veg fyrir að færsla geti átt sér stað.

Frekari vísbendingar um að þessi greining sé rétt má sjá með því að skoða föst orðasambönd þar sem sögnin tekur forsetningarlið sem andlag. Andlög forsetninga geta ekki færst upp í frumlagsstöðu og líkt og greiningin spáir hefur það í för með sér að slík orðasambönd varðveita alltaf orðasambandsmerkingu í þolmynd. Dæmi um sambönd af þessu tagi er að finna í (23) en orðasambandsmerking þeirra varðveitist einmitt í þolmynd, sjá (24).¹⁰

- (23) a. Íslendingar tóku í taumana.
 b. Liðið spýtti í lófana.
 c. Árni gekk á lagið.
 d. Brjállinn tók í lurginn á Skúla.
 e. Fanney maldaði í móinn.
 f. Fyrirtækið kom til móts við viðskiptavinina.

10 Í þolmyndardæmunum í (24) sýnum við eins og áður af-liði innan sviga þar sem við teljum að þeir séu ekki ótækir í ópersónulegri þolmynd (sjá einnig Anton Karl Ingason o.fl. 2016; Hlíf Árnadóttir o.fl. 2011:72–73, þar á meðal dæmi sem þau sýna úr textum í nmgr. 40 á bls. 73). Notkun af-liða í ópersónulegri þolmynd virðist hins vegar að einhverju leyti takmarkaðri en í öðrum þolmyndargerðum enda er því gjarnan haldið fram að þeir séu ótækir eða varla mögulegir í ópersónulegri þolmynd (t.d. Halldór Ármann Sigurðsson 1989:322, Höskuldur Þráinsson 2007:270 og Jóhannes Gísli Jónsson 2009:294).

- g. Ársæll tók til óspilltra málanna.
 - h. Eiður tefldi við páfann að leik loknum.
- (24)
- a. Það var tekið í taumana (af Íslendingum).
 - b. Það var spýtt í lófana (af liðinu).
 - c. Það var gengið á lagið (af Árna).
 - d. Það var tekið í lurginn á Skúla (af Brjáni).
 - e. Það var maldað í móinn (af Fanneyju).
 - f. Það var komið til móts við viðskiptavinina (af fyrir-tækinu).
 - g. Það var tekið til óspilltra málanna (af Ársæli).
 - h. Það var teft við páfann að leik loknum (af Eiði).

Enn fremur kemur stuðningur við greiningu okkar frá samanburði á fleiri setningagerðum sem annars vegar hafa mikilvæga eiginleika þolmyndar og hins vegar setningagerðum sem sýna sömu einkenni og NÓS. Lýsingarháttur nútíðar í þolmyndarmerkingu sýnir ýmsa eiginleika þolmyndar (Jón Friðjónsson 1982, Halldór Ármann Sigurðsson 1989, Halldór Ármann Sigurðsson og Egerland 2009, Wood og Einar Freyr Sigurðsson 2014). Við köllum þessa setninga-gerð *andi*-þolmynd (dæmi (25a) er fengið frá Halldóri Ármanni Sigurðssyni og Egerland 2009:171 en (25b–d) frá Jóni Friðjónssyni 1982:195, 213):

- (25)
- a. Hér er bókin ekki auglýsandi.
 - b. Mjólkin var drekkandi.
 - c. Honum var treystandi.
 - d. Þess var ekki freistandi.

Sagnirnar *auglýsa* og *drekka* taka þolfall í germynd (sbr. *Við auglýstum ekki bókina, Við drukkum mjólkina*) en í *andi*-þolmynd verður þolfall germyndar að nefnifalli, sjá (25a–b), rétt eins og um hefðbundna þolmynd væri að ræða, sbr. *Bókin var ekki auglýst, Mjólkin var drukkinn*. Í þolmynd varðveitist þágufall og eignarfall (sbr. *Honum var treyst, Þess var freistað*) og hið sama er uppi á teningnum í *andi*-þolmynd, sjá (25c–d).

Í öllum setningunum í (25) færast rökliður sem samsvarar andlagi germyndar í frumlagssæti. Rökliðurinn í hverju dæmi um

sig er ákveðinn og verður því að færast (það væri t.a.m. ótækt að segja **Það var treystandi honum*). Sé rökliðurinn óákveðinn má a.m.k. í sumum tilfellum láta hann vera óhreyfðan (í andlagssæti), líkt og í þolmynd (sbr. *Það var tekið mark á honum*).

- (26) a. Það er ekki takandi mark á Jóni.
b. Það er ekki mark takandi á Jóni.

Í máli sumra virðist aftur á móti tækt að nota þolfall í stað nefnifalls (Wood og Einar Freyr Sigurðsson 2014). Þá getur rökliðurinn ekki færst í frumlagssæti, hvort sem hann er ákveðinn eða óákveðinn. Þetta minnir vissulega á NÓS og virðist vera nýjung í málinu. Við köllum þetta nýju *andi*-setningagerðina (NAS) til samræmis við nýju ópersónulegu setningagerðina.¹¹

- (27) a. það er ekki drekkandi Miller nema ÍSKALDANN
b. [...] að það sé ekki finnandi mann eða konu í þessu þjóðfélagi sem er siðferðislega samkvæmt sjálfum sér

Við greinum NAS á svipaðan hátt og NÓS, þ.e. með ósögðu veiku fornafni í frumlagssæti. Aftur á móti greinum við *andi*-þolmynd á sama hátt og HPM, þ.e. án slíks fornafns.

Neitun er oft notuð í *andi*-þolmynd (Wood og Einar Freyr Sigurðsson 2014). Merking setningagerðarinnar er gjarnan sú að eitthvað sé hægt (eða ekki hægt) en einnig er merkingin stundum sú að eitthvað borgi sig (ekki). Þess má þó geta að notkun *andi*-þolmyndar er mun takmarkaðri en HPM eða NÓS en það getur skýrst að hluta af því að oft eru notuð lýsingarorð sem enda á *-anlegur* í svipaðri merkingu, þ.e. að eitthvað sé hægt (t.d. *breytanlegur*, *drekkanlegur*, *teygjanlegur*).

Það er kjörið að bera HPM og NÓS saman við *andi*-þolmynd og NAS með tilliti til orðasambanda. Nýja *andi*-setningagerðin minnir setningafræðilega á NÓS og líkt og í NÓS varðveitist orðasambandsmerking í NAS.

11 Dæmin í (27) eru fengin frá Wood og Einari Frey Sigurðssyni (2014:353). Þau eru upprunalega fengin úr náttúrulegum gögnum af netinu með þeirri stafsetningu sem hér birtist.

- (28) a. Það er ekki takandi þátt í þessu móti.
b. Það er ekki eltandi ólar við Jón út af þessu.

Í (28a) sjáum við aftur orðasambandið *taka þátt í e-u*. Áður sáum við að sérstök merking orðasambandsins varðveitist í NÓS og það gerir hún líka í NAS. Í (28b) sjáum við svo orðasambandið *elta ólar við e-n (um e-ð)* ‘deila um e-ð við e-n’ (JGF 476). Hér sjáum við ekki fallið á *ólar* og því gæti þetta verið annaðhvort nefnifall eða þolfall. Það sem bendir hins vegar til að þetta sé NAS frekar en *andi*-þolmynd er að sögnin *vera* samræmist ekki nafnliðnum *ólar* í tölu. Það gefur til kynna að um þolfall sé að ræða og þ.a.l. NAS. Í máli höfunda þessarar greinar varðveitist orðasambandsmerking í báðum dæmunum í (28). Það samræmist þeirri tilgátu okkar að NAS hafi ósagt veikt fornafn í frumlagssæti og því geti andlagið ekki færst.

Aftur á móti minnir *andi*-þolmynd setningafræðilega á HPM.¹² Í þessari setningagerð glatast sérstök merking áðurnefndra orðasambanda, hvort sem nafnliðurinn færir í frumlagssæti eða ekki.

- (29) a. # Þáttur er ekki takandi í þessu móti.
b. # Ólar eru ekki eltandi við Jón út af þessu.
- (30) a. # Það er ekki takandi þáttur í þessu móti.
b. # Það eru ekki eltandi ólar við Jón út af þessu.

Þetta passar vel við þá hugmynd að *andi*-þolmynd hafi svipaða setningagerð og HPM. Hér skiptir máli að færsla er möguleg í báðum setningagerðum. Við höfum áður séð að orðasambandið *taka þátt í e-u* er ekki mögulegt í þolmynd en að auki er *elta ólar við einhvern (um e-ð)* ekki heldur mögulegt í HPM. Að vísu flækir það málin að sögnin *elta* er oft ekki mjög góð í þolmynd. Hins vegar er mikilvægt að orðasambandsmerkingin varðveitist í NÓS.

- (31) a. # Ólar voru eltar við Jón út af þessu.
b. # Það voru eltar ólar við Jón út af þessu.
c. Það var elt ólar við Jón út af þessu.

12 Það er þó rétt að geta þess að *af*-liðir sem vísa til geranda virðast almennt ekki mögulegir í *andi*-þolmynd, eins og Wood og Einar Freyr Sigurðsson (2014) benda á.

Notkunar svið þessara setningagerða er takmarkaðri en t.a.m. þolmyndar og því er erfiðara að skoða varðveislu orðasambandsmerkingar í þeim þar eð einungis tiltölulega fá orðasambönd er hægt að nota í þessum setningagerðum.

Að lokum má benda á að notkun *andi*-þolmyndar þar sem sögnin tekur forsetningarlið sem andlag er möguleg (Halldór Ármann Sigurðsson 1989), rétt eins og notkun sambærilegrar þolmyndar, sbr. (24) hér að ofan (dæmi (32b) er fengið frá Halldóri Ármanni Sigurðssyni 1989:162 en því hefur verið lítillega breytt).

- (32) a. Það var hlegið að þessu.
b. Það er ekki hlæjandi að þessu.

Tilgáta okkar um að möguleikinn á færslu komi í veg fyrir að orðasambandsmerking varðveitist spáir því að sérstök merking varðveitist í ópersónulegri *andi*-þolmynd þar sem aðalsögnin tekur forsetningarlið sem andlag, líkt og hún gerir í ópersónulegri þolmynd þar sem forsetningarliður er andlag sagnarinnar. Við sýnum þetta með fasta orðasambandinu *tefla á tvær hættur* ‘taka áhættu, leggja út í tvísýnu’ (JGF 648) þar sem orðasambandsmerking varðveitist.

- (33) Það er ekki teflandi á tvær hættur.

Við látum staðar numið hér í athugunum okkar á *andi*-þolmynd og NAS en leggjum áherslu á að notkun orðasambanda í NAS og *andi*-þolmynd þarfnast ítarlegri rannsókna.

Niðurstaða þessa kafla er sú að orðasambandsmerking glattist ef færsla er möguleg og að NÓS varðveiti alltaf orðasambandsmerkingu vegna þess að þar er ósagt veikt fornafn í frumlagssæti sem kemur í veg fyrir að andlag germyndarinnar geti færst.

4. Sagnasambönd með fastan ákveðniþás

Eins og áður segir hefur Lebeaux (2009) bent á fylgni milli þess að orðasambandsmerking glattist í þolmynd og þess að viðkomandi orðasamband hafi ákveðniþás sem sé fastákveðinn hluti þess. Við sáum þetta í ensku í dæmum (6)–(9) hér að ofan. Þessi tilhneiging

á einnig við um íslensku en hér notum við m.a. magnorð til að skoða möguleikann á að vinna með ákveðnibásinn; ef ekki er hægt að breyta ákveðni eða óákveðni nafnorðsins eða nota mismunandi magnorð með því segjum við að orðasambandið hafi fastákveðinn ákveðnibás og sé þá fast orðasamband.

- (34) a. Gunnar beitti brögðum / einhverjum brögðum / miklum brögðum / öllum tiltækum brögðum.
 b. Ég færði rök / einhver rök / ýmis rök fyrir kenningunni áðan.
 c. Páll bar kostnaðinn / kostnað / allan kostnað / mikinn kostnað af þessu.
 d. Jóna varpaði ábyrgðinni / allri ábyrgð / mikilli ábyrgð yfir á Pétur.¹³

Í orðasamböndunum í (34) getur magnorð staðið með andlaginu og einnig getur andlagið ýmist verið ákveðið eða óákveðið. Í (34a) sjáum við t.d. orðasambandið *beita brögðum* sem þýðir ‘hafa rangt við; (reyna að) ná sínu fram með óheiðarlegum hætti’ (JGF 75). Hér er um að ræða fastvenslaða segð en ekki fast orðasamband þar sem við getum brotið samband orðanna upp (með talsverðri einföldun) þannig að *beita* merki ‘notast við’ og *brögð* ‘eitthvað óheiðarlegt’. Til marks um þetta er að auðveldlega er hægt að nota magnorð á borð við *einhver* eða *mikill* sem standa með nafnorðinu til að kveða nánar á um merkinguna.

Eins og sést í (35) er einnig hægt að nota orðatiltækin úr (34) í þolmynd, en það er í samræmi við alhæfingu Lebeaux (2009). Fastvenslaðar segðir með frjálstan ákveðnibás samræmast þolmynd.

- (35) a. Brögðum var beitt (af Gunnari).
 b. Rök voru færð fyrir kenningunni áðan (af Brynjari).
 c. Kostnaðurinn var borinn af Páli.
 d. Ábyrgðinni var varpað yfir á Pétur (af Maríu).

13 Alhæfing Lebeaux fjallar sérstaklega um ákveðnibás og við leggjum áherslu á hana hér. Trúlega er hún þó aðeins ein birtingarmynd almenns lögmáls um að ekki sé mögulegt að breyta einstökum hlutum fastra orðasambanda. Önnur þekkt tilgáta í þessa veru er sú hugmynd að tungumál leyfi ekki föst orðasambönd þar sem frumlag og sögn eru fastákveðin en beint andlag sagnarinnar breytilegt (Marantz 1984, Harley og Stone 2014)

Orðasamböndin í (36)–(37) eru hins vegar af öðrum meiði. Þetta eru föst orðasambönd en ekki fastvenslaðar segðir ((37) er endurtekning á (21) hér að ofan).

- (36) a. Jón reif **kjaft** / #**kjaftinn** / #**allan kjaftinn** / #**hvern einasta kjaft** / #**einn kjaft** við Maríu.
 b. Sigga braut **heilann** / #**heila** / #**allan heilann** / #**einhvern heila** um gátuna.
 c. Marta tók upp **hanskann** / #**hanska** / #**allan hanskann** fyrir Kristján.
 d. Sigþrúður rak **lestina** / #**lest** / #**einhverja lest**.
 e. Íslendingar **jöfnuðu metin** / #**met** / #**öll met** í síðari hálfleik.
 f. Gomez rak upp **stór augu** / #**stóru augun** / #**bæði stóru augun**.
 g. Kim keypti **köttinn** í **sekknum** / #**kött** í **sekknum** / #**einhvern kött** í **sekknum**.
 h. Krakkarnir drápu **tittlinga** / #**tittlingana** / #**marga tittlinga** / #**nokkra tittlinga**.
- (37) a. # Kjaftur var rifinn við Maríu (af Jóni).
 b. # Heilinn var brotinn um gátuna (af Sigu).
 c. # Hanskinn var tekinn upp fyrir Kristján (af Mörtu).
 d. # Lestin var rekin (af Sigþrúði).
 e. # Metin voru jöfnuð í síðari hálfleik (af Íslendingum).
 f. # Stór augu voru rekin upp (af Gomez).
 g. # Kötturinn í sekknum var keyptur (af Kim).
 h. # Tittlingar voru drepnir (af krökkunum).

Þessi orðasambönd eru ekki möguleg í þolmynd og ákveðnistás þeirra er fastákveðinn eins og (36) er til marks um. Hér getum við tekið sem dæmi orðasambandið *brjóta heilann um eitthvað* ‘hugsa fast um e-ð, velta e-u vandlega fyrir sér’ (JGF 233). Hér liggur ekki beint við að brjóta samband orðanna upp þannig að *brjóta* merki eitt og *heilinn* annað. Þar með er ekki hægt að kveða nánar á um merkingu nafnorðsins með t.d. magnorðum enda hefur það ekki sérstaka

merkingu sem hægt er að draga út úr orðasambandinu.¹⁴ Það er svo einnig í samræmi við alhæfingu Lebeaux (2009) að ekki er hægt að nota þetta fasta orðasamband í hefðbundinni þolmynd án þess að orðasambandsmerking glatist, sjá (37b).

Föst orðasambönd eru þó örlítið flóknari viðfangs en hér hefur verið lýst. Í (38)–(39) sjáum við tvö slík og möguleikann á breytingum í ákveðnibásnum ((39) er endurtekning á (36a) og (37a)). Eins og áður ganga slík orðasambönd ekki í þolmynd án þess að orðasambandsmerking glatist.¹⁵

- (38) a. Jóhannes tók þátt / #þáttinn / #allan þáttinn / #hvern einasta þátt / #einn þátt í mótinu
b. # Þáttur var tekinn í mótinu (af Jóhannesi).
- (39) a. Jón reif kjaft / #kjaftinn / #allan kjaftinn / #hvern einasta kjaft / #einn kjaft við Maríu
b. # Kjaftur var rifinn við Maríu (af Jóni).

Hér virðist ómögulegt að gera breytingar á ákveðni andlagsins eða ákvarða frekar merkingu þess enda eru þetta föst orðasambönd, þar sem allir hlutar þess eru túlkaðir sem ein heild, en ekki fastvenslaðar segðir. Þó gengur að nota sum magnorð með andlaginu í þessum orðasamböndum, sjá (40). (Við þökkum Höskuldi Þrínssyni fyrir að benda okkur á þetta í tilfelli orðasambandsins *taka þátt í e-u.*)

- (40) a. Jóhannes tók einhvern þátt / mikinn þátt / talsverðan þátt í skákmótinu.
b. María reif nokkurn kjaft / svolítinn kjaft / engan kjaft við mig.

Að okkar mati er það hins vegar lykilatriði að ákvæðisorðin með nafnorðinu kveða ekki nánar á um eiginleika andlagsins heldur atburðarins, þ.e. þau kveða nánar á um merkingu fasta orðasam-

14 Það er þó hægt að nota magnorð með þessu fasta orðasambandi án þess að það standi með nafnorðinu, svo sem *Sigga braut heilann mikið um gátuna* en þá virðist magnorðið kveða á um atburðinn sem felur í sér að Sigga hafi hugsað mikið um gátuna.

15 Ritrynir telur að þolmynd af *taka þátt í e-u* sé betri ef ákvæðisorð eins og *virkur* stendur með andlaginu. Okkur finnst ekki augljóst að svo sé en hér gæti verið einhver munur á einstökum málhöfum. Þetta krefst frekari rannsóknna.

bandsins í heild enda er ekki hægt að brjóta það upp í mismunandi hluta. Ef Jóhannes tekur mikinn þátt í mótinu þýðir það að hann hafi gert mikið, t.d. með því að tefla margar skákir. Ef hann tekur einhvern þátt í því, þá tekur hann þátt í því að einhverju leyti. Augljósasta túlkunin á *einhvern* er e.t.v. að hann hafi teflt einhverjar umferðir í mótinu. Það er, þrátt fyrir að magnorðið standi með andlaginu kveður það ekki nánar á um það heldur nánar á um merkingu orðasambandsins í heild. Þannig fáum við sömu merkingu og þegar við notum magnliði sem viðhengi sagnliðar, svo sem í setningum á borð við *Jóhannes hafði eitthvað tekið þátt í skákmótinu þegar hann þurfti að hætta* (hér notum við hjálparsögn til að sýna að *eitthvað* stendur ekki með nafnorðinu *þátt* eins og mætti e.t.v. halda í setningunni *Jón tók eitthvað þátt í skákmótinu*). Sömu sögu er að segja af fasta orðasambandinu *rífa kjaft* í (40b); þar kveður ákvæðisorðið nánar á um atburðinn, t.d. í hve miklum mæli það var sem María reif kjaft við mig.

5. Fasar

Sú hugmynd hefur lengi verið við lýði í generatífri málfræði að málfræðileg afleiðsla sé hringvirk (e. *cyclic*). Tiltölulega nýleg útfærsla á þessu (Chomsky 2000, 2001, 2008) er að afleiðslan fari fram í áföngum sem kallaðir eru fasar (e. *phases*) (Heimir Freyr Viðarsson 2009 þýðir þetta sem áfangabundna afleiðslu). Þessi kafli kynnir fasa sem fræðilegt verkfæri og setur þá í samhengi við túlkun fastra orðasambanda. Í fasakenningunni (e. *phase theory*) eins og hún er sett fram hjá Chomsky er gert ráð fyrir að t.d. tengiliðir (e. *complementizer phrase, CP*) séu fasar en tíðarliðir (e. *tense phrase, TP*) séu það ekki. Þá segjum við að haus tengiliðar (e. *complementizer, C*) sé fasahaus. Hlutverkshausinn sem markar jaðar sagnliðar, kallaður (litla) *v* (e. (*little*) *v*), er einnig fasahaus (sagnliðurinn *vP* er sem sagt fasi) og þá er oft einnig gert ráð fyrir að ákveðnilíðir (e. *determiner phrase, DP*) séu fasar (Svenonius 2004, 2005, Chomsky 2008) og það gerum við einnig. Sumir fræðimenn gera enn fremur ráð fyrir því að nafnliðir (e. *noun phrase, nP*) séu fasar (sjá Marantz 2001, 2007) en það sem sagt er í þessari grein samræmist hvort heldur sem er kenningu þar sem *nP* markar fasaskil eða ekki.

Gert er ráð fyrir að formgerð setningar sé byggð innan frá og út á við og þegar fasi hefur verið byggður upp er hann sendur annars vegar í merkingarfræðihluta afleiðslunnar (til túlkunar) og hins vegar í hljóðkerfisfræðihluta hennar (til framburðar). Hér fylgjum við Chomsky (2001) að því leyti að við gerum ráð fyrir því að fylliliður fasahauss sé sendur burt við það að setningagerðin rennur saman (e. *merge*) við næsta fasahaus fyrir ofan. Það þýðir að fasahaus getur „séð“ næsta fasahaus fyrir neðan sig en ekki fyllilið hans (það er einnig hægt að orða þetta þannig að efri fasahausinn hafi aðgang að þeim neðri en ekki að fyllilið hans). Í (41) er sýnt með feitletrun hvað mismunandi hausar (C, T, *v*) geta séð neðar (þ.e. til hægri við sig í (41)) í setningagerðinni; fasahauser eru undirstrikaðir (framsetningin er fengin frá Richards 2011).

- (41) a. C: [_{CP} C [_{TP} T [_{VP} V [_{DP} D NP]]]]]
 b. T: [_{CP} C [_{TP} T [_{VP} V [_{DP} D NP]]]]]
 c. *v*: [_{CP} C [_{TP} T [_{VP} V [_{DP} D NP]]]]]

Samkvæmt útfærslu Chomskys (2001) á fasakenningunni getur fasahausinn C séð allt sem er fyrir neðan sig að næsta fasahaus (þá er sá fasahaus meðtalinn). Ástæðan fyrir því að C sér ekki lengra er að fylliliður fasahaussins *v* er sendur burt með tilkomu fasahaussins C. T, sem er næsti haus fyrir neðan C en er þó ekki fasahaus, getur séð lengra — hann sér næsta og þarnæsta fasahaus (þ.e. *v* og D) og það sem er á milli þeirra en sér ekki lengra niður (til hægri í (41)) en það. Fasahausinn *v* getur svo séð næsta fasahaus fyrir neðan, D (og það sem er á milli *v* og D) en ekki lengra. Það er að segja, *v* hefur ekki aðgang að nafnliðnum, fyllilið D.

Þessi stutta umfjöllun um kenningar um áfangabundna afleiðslu er mikilvæg fyrir umræðu um föst orðasambönd því að kenningin þarf að geta leitt út merkingu fastra orðasambanda rétt eins og aðra merkingu. Vandamálið sem blasir við okkur út frá fasakenningunni er að ef föst orðasambönd eru túlkuð sem ein heild (t.d. *brjóta heilann um e-ð*) er mikilvægt að sagnhausinn *v* hafi aðgang að ákveðniliðnum og fyllilið hans, nafnliðnum. Ef *heilann* er sent til túlkunar í merkingarfræðinni áður en sögnin *brjóta* er send þangað er ómögulegt að túlka *brjóta heilann* sem eina heild sem hefur sérstöku merkinguna ‘velta e-u vandlega fyrir sér’. Það er sem sagt

ekki augljóst hvernig á að samræma fasakenninguna og túlkun fastra orðasambanda (sbr. Marantz 2013).

Þetta vandamál þarfnast úrlausnar. Ein leiðin væri að endurskilgreina fasa, t.d. þannig að ákveðniliðir teldust ekki til þeirra. Líklegt væri þó að slíkar lagfæringar og endurskilgreiningar til að ná að skýra ákveðin gögn yllu því að fasakenningin, sem hefur reynst vel í rannsóknum á mannlegu máli, stæði ekki jafn föstum fótum og áður.

Í stað þess stingum við upp á því að þegar um föst orðasambönd er að ræða sé því seinkað að senda fasa til merkingarfræðihluta afleiðslunnar. Þetta köllum við síðbúna sendingu fastra orðasambanda (e. *Late Transfer of Idioms*).

(42) Síðbúin sending fastra orðasambanda

Ef fasi er hluti fasts orðasambands er leyfilegt að fresta sendingu til merkingarfræðihluta afleiðslunnar þangað til kemur að næsta fasahaus.

Til að afleiðslan heimili síðbúna sendingu á tilteknum lið þarf liðurinn að passa nákvæmlega við fast orðasamband. Ef andlag sagnarinnar *brjóta* í tiltekinni setningu er *allan heilann* er ekki leyfilegt að bíðameðaðsenda fasann til túlkunar í merkingarfræðihlutanum vegna þess að *allan heilann* samræmist ekki fasta orðasambandinu *brjóta heilann*.

Þessi lausn er auðvitað ekki án vandkvæða eins og sést vel á dæmum eins og *Jóhannes tók einhvern þátt í mótinu*. Þar vaknar spurningin hvernig afleiðslan geti vitað að þetta er fast orðasamband ef ákvæðisorð stendur með andlaginu en þar með er orðasambandið í setningunni ekki nákvæmlega eins og fyrirmyndin *taka þátt í e-u*. Eins og kom fram í umræðunni hér að ofan er eitthvað sérstakt í gangi varðandi dæmi eins og þetta enda getur magnorðið ekki kveðið nánar á um merkingu andlagsins *þátt*. Við lítum svo á að í slíkum tilvikum eigi magnorðið við um atburðinn eða ástandið sem setningin lýsir í heild og hafi því engin bein áhrif á túlkun andlagsins. Við látum það hins vegar bíða betri tíma að útfæra þá lausn í smáatriðum.

Þar sem síðbúin sending fastra orðasambanda felur í sér að tiltekinn liður passi nákvæmlega við fast orðasamband má hugsa sér

að varðveisla falla skipti máli. Formgerðarþolfall germyndar verður að nefnifalli í þolmynd en þágufall og eignarfall varðveitast í þolmynd. Það gæti verið mikilvægt að andlagið í orðasambandi eins og *taka þátt í e-u* sé í þolfalli; það fáum við í germynd en ekki þolmynd. Ef fall skiptir máli ættu orðasambönd með þágufalli og eignarfalli að varðveitast í þolmynd. Eins gætum við átt von á að orðasambandsmerking varðveittist frekar ef tiltekinn nafnliður er eins í nefnifalli og þolfalli. Þetta þarfnast frekari skoðunar en við látum hins vegar staðar numið hér.

Þessi kafli fjallaði um fasakenninguna og þá hugmynd að föst orðasambönd séu ekki send í merkingarfræðihluta afleiðslunnar fyrir en orðasambandið í heild hefur verið sett saman. Þessi hugmynd hefur í för með sér spádóma um úrvinnslu heilans á föstum orðasamböndum. Sambönd eins og *taka þátt* í íslensku og *kick the bucket* í ensku ættu samkvæmt kenningu okkar að túlkast sem ein heild. Vísbendingar úr taugamálvísindum sem byggja á fMRI heilamyndatöku virðast renna stöðum undir þetta vegna þess að slíkar rannsóknir hafa sýnt að orðasamband eins og *kick the bucket* virkjar ekki þá tegund af svörun í heilanum sem hefur með sparkathafnir að gera þó að sögnin *kick* í ensku geri það almennt (sjá Nevins 2015). Þegar við vinnum með sagnorð eins og *sparka* verður vart við svörun á borð við þá sem greinist þegar málhafi sparkar í eitthvað í raun og veru en því er ekki til að dreifa þegar sögnin er túlkuð sem hluti af föstu orðasambandi sem merkir eitthvað annað.

6. Lokaorð

Í þessari grein höfum við reynt að átta okkur á eðli orðasambanda með því að skoða þau í germynd, hefðbundinni þolmynd, *andi*-þolmynd, nýju ópersónulegu setningagerðinni og nýju *andi*-setningagerðinni. Tvær síðastnefndu setningagerðirnar eru einkar áhugaverðar í þessu ljósi þar eð þær hafa ýmsa eiginleika bæði germyndar og þolmyndar.

Við teljum, líkt og svo margir aðrir, að staða fastra orðasamband í málfræðilegri afleiðslu mannlegs máls sé allsérstök. Frá fræðilegu sjónarhorni er framlag okkar einkum af þrennum toga. Í fyrsta lagi skoðuðum við eldri hugmynd um tengsl rökliðafærslna og þess

hvort fast orðasamband geti staðið í þolmynd (Chomsky 1981). Við höfum hér haldið því fram að ekki sé hægt að túlka föst orðasambönd í gegnum spor rökliðafærslu en það útskýrir hvers vegna þau eru ekki möguleg í þolmynd (sbr. *#Heilinn var brotinn um gátuna*). Íslenska hentar mjög vel til að rannsaka áhrif færslna á orðasambandsmerkingu annars vegar vegna þess að í hefðbundinni þolmynd (og *andi*-þolmynd) er rökliðafærsla ekki skyldubundin og hins vegar vegna þess að í nýju ópersónulegu setningagerðinni (og nýju *andi*-setningagerðinni) er rökliðafærsla ótæk. Þolmynd fastra orðasambanda er ekki leyfð jafnvel þegar rökliðurinn færist ekki, sbr. *#Það var tekinn þáttur í blaupinu*. Þetta túlkum við þannig að það sé möguleikinn á færslu andlags sem útiloki orðasambandsmerkingu ekki síður en færslan sjálf.

Í öðru lagi athuguðum við hversu vel alhæfing Lebeaux (2009) á við í íslensku um að fylgni sé á milli þess að orðasamband glati orðasambandsmerkingu í þolmynd og þess að ákveðniþás orðasambandsins sé fastákveðinn hluti þess. Með tilliti til þessa bárum við saman föst orðasambönd og fastvenslaðar segðir en alhæfing Lebeaux virðist eiga vel við í íslensku eins og við höfum fært rök fyrir hér — ákveðniþás fastra orðasambanda er mun frekar fastákveðinn, þó með mjög athyglisverðum undantekningum, eins og við höfum rakið.

Í þriðja lagi skoðuðum við þessa fylgni m.t.t. fasakenningarinnar en föst orðasambönd eru erfið viðureignar fyrir hana. Það hefur reynst vera gagnlegt fræðilegt verkfæri að gera ráð fyrir því að málfræðileg afleiðsla sé áfangabundin og því viljum við ekki varpa fasakenningunni fyrir róða þótt föst orðasambönd séu til vandræða. Við settum því fram tilgátu um síðbúna sendingu fastra orðasambanda til merkingarfræðihluta afleiðslunnar, en hún samrýmist fasakenningunni og felur í sér að ef fasi er hluti fasts orðasambands er leyfilegt að fresta sendingu hans til merkingarfræðihluta afleiðslunnar þangað til kemur að næsta fasahaus.

Hugmyndir Chomskys og Lebeaux kunna að virðast ótengdar við fyrstu sýn en við teljum að ómöguleiki rökliðafærslna og fastákveðnir ákveðniþásar séu mismunandi birtingarmyndir þess að allir hlutar fastra orðasambanda eru túlkaðir sem ein heild (ólíkt fastvensluðum segðum). Það er von okkar að athuganir okkar verði gagnlegar í að skilja betur samspil setningafræði og merkingarfræði

fastra orðasambanda en um leið vonum við að þær leiði til frekari rannsókna á föstum orðasamböndum í mismunandi setningagerðum íslensku.

Heimildir

- Anton Karl Ingason, Julie Anne Legate og Charles Yang. 2012. Structural and Evolutionary Basis of the Icelandic New Impersonal Passive. Erindi flutt á ráðstefnunni Non-Canonically Case-Marked Subjects within and across Languages and Language Families: Stability, Variation and Change. Íslandi, 7. júní 2012.
- Anton Karl Ingason, Julie Anne Legate og Charles Yang. 2013. The evolutionary trajectory of the Icelandic New Passive. *University of Pennsylvania Working Papers in Linguistics* 19.2:91–100. Aðgengilegt á netinu: <http://repository.upenn.edu/pwpl/vol19/iss2/11>
- Anton Karl Ingason, Iris Edda Nowenstein og Einar Freyr Sigurðsson. 2016. The Voice-adjunction theory of agentive ‘by’-phrases and the Icelandic impersonal passive. *Working Papers in Scandinavian Syntax* 97:40–56.
- Anton Karl Ingason og Jim Wood. Vætanlegt. Clause-Bounded Movement. Stylistic Fronting and Phase Theory. *Linguistic Inquiry*.
- Auður Sif Sigurgeirsdóttir. 2009. Svo var bara drifið sig á ball! Um málbreytingar í íslensku máli og nýju þolmyndina í máli 40 reykvískra kvenna. B.A.-ritgerð, Háskóla Íslands, Reykjavík. <http://hdl.handle.net/1946/3985>
- Ásbjörg Benediktsdóttir. 2008. Nýja þolmyndin. Fyrsta þolmyndun barna? B.A.-ritgerð, Háskóla Íslands, Reykjavík. <http://hdl.handle.net/1946/3268>
- Chomsky, Noam. 1981. *Lectures on Government and Binding*. Dordrecht: Foris.
- Chomsky, Noam. 2000. Minimalist inquiries: The framework. Roger Martin, David Michaels og Juan Uriagereka (ritstj.): *Step by step. Essays on Minimalist Syntax in honor of Howard Lasnik*, bls. 89–155. Cambridge, MA: MIT Press.
- Chomsky, Noam. 2001. Derivation by phase. Michael Kenstowicz (ritstj.): *Ken Hale: A life in language*, bls. 1–52. Cambridge, MA: MIT Press.
- Chomsky, Noam. 2008. On phases. Robert Freidin, Carlos P. Otero og Maria Luisa Zubizarreta (ritstj.): *Foundational issues in linguistic theory: Essays in honor of Jean-Roger Vergnaud*, bls. 133–166. Cambridge, MA: MIT Press.
- Einar Freyr Sigurðsson. 2010. Nýja þolmyndin og hringurinn sem mér var gefið. *Nokkrar handlínur bróðeraðar handa Kristínu Bjarnadóttur sextugri* 9. janúar 2010, bls. 22–26. Menningar- og minningarsjóður Mette Magnussen, Reykjavík.
- Einar Freyr Sigurðsson. 2012. Germynd en samt þolmynd: Um nýju þolmyndina í íslensku. MA-ritgerð, Háskóla Íslands, Reykjavík. <http://hdl.handle.net/1946/12876>
- Einar Freyr Sigurðsson og Brynhildur Stefánsdóttir. 2014. ‘By’-phrases in the Icelandic New Impersonal Passive. *University of Pennsylvania Working Papers in*

- Linguistics* 20.1:311–320. Aðgengilegt á netinu: <http://repository.upenn.edu/pwpl/vol20/iss1/33/>
- Hrafnbjargarson, Gunnar Hrafn. 2003. On Stylistic Fronting once more. *Working Papers in Scandinavian Syntax* 72:153–205.
- Halldór Ármann Sigurðsson. 1989. Verbal Syntax and Case in Icelandic. In a Comparative GB Approach. Doktorsritgerð, Lundarháskóla, Lundi. [Endurprentuð 1992 hjá Málvísindastofnun Háskóla Íslands, Reykjavík.]
- Halldór Ármann Sigurðsson. 2011. On the New Passive. *Syntax* 14 (2):148–178.
- Halldór Ármann Sigurðsson og Verner Egerland. 2009. Impersonal null-subjects in Icelandic and elsewhere. *Studia Linguistica* 63:158–185.
- Harley, Heidi og Megan Schildmier Stone. 2014. The ‘no agent idioms’ hypothesis. Raffaella Folli, Christina Sevdali og Robert Truswell (ritstj.): *Syntax and its limits*, bls. 251–275. Oxford: Oxford University Press.
- Harwood, William, Marko Hladnik, Sterre Leufkens, Tanja Temmerman, Norbert Corver og Jeroen van Craenenbroeck. 2016. Idioms: Phasehood and projection. Handrit.
- Heimir Freyr Viðarsson. 2009. „Sól gerði eigi skína“. Stoðsagnir með nafnhætti í fornnorrænu. M.A.-ritgerð, Háskóla Íslands, Reykjavík. <http://hdl.handle.net/1946/2805>
- Helgi Bernódusson. 1982. Ópersónulegar setningar. Kandiðatsritgerð, Háskóla Íslands, Reykjavík.
- Helgi Skúli Kjartansson. 1991. Nýstárleg þolmynd í barnamáli. *Skíma* 14:18–22.
- Hlíf Árnadóttir. 2008. To passively get oneself something. On ditransitive reflexive passive in Icelandic. Handrit, Háskóla Íslands, Reykjavík.
- Hlíf Árnadóttir og Einar Freyr Sigurðsson. 2008. The glory of non-agreement: The rise of a new passive. Erindi flutt á ráðstefnunni Nordic Network for Intercultural Communication. Reykjavík, 6. desember 2008.
- Hlíf Árnadóttir og Einar Freyr Sigurðsson. 2012. Another new passive in Icelandic. Erindi flutt á ráðstefnunni Non-Canonically Case-Marked Subjects within and across Languages and Language Families: Stability, Variation and Change. Íslandi, 7. júní 2012.
- Hlíf Árnadóttir, Þórhallur Eypórsson og Einar Freyr Sigurðsson. 2011. The passive of reflexive verbs in Icelandic. *Nordlyd* 37:39–97.
- Holmberg, Anders. 2000. Scandinavian Stylistic Fronting: How any category can become an expletive. *Linguistic Inquiry* 31:445–483.
- Höskuldur Þráinsson. 2007. *The Syntax of Icelandic*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Höskuldur Þráinsson. 2015. The New Impersonal/The New Passive in Icelandic: The delay of the S-curve. Veggspjald kynnt á DiGS 17, Háskóla Íslands, Reykjavík, 29.–31. maí 2015.
- Höskuldur Þráinsson, Sigríður Sigurjónsdóttir, Hlíf Árnadóttir og Þórhallur Eypórsson. 2015. Um þolmynd, germynd og það. Höskuldur Þráinsson, Ásgrímur Angantýsson og Einar Freyr Sigurðsson (ritstj.): *Tilbrigði í íslenskri setningagerð* 2, bls. 77–120. Reykjavík: Málvísindastofnun Háskóla Íslands.

- Iðunn Garðarsdóttir. 2012. „Það var rosa mikið hrósað henni.“ Virkni nýju setningagerðarinnar í máli barna á yngsta stigi grunnskóla. B.A.-ritgerð, Háskóla Íslands, Reykjavík. <http://hdl.handle.net/1946/11549>
- Ingunn Hreinberg Indriðadóttir. 2014. Er búin mjólkinn? Hamla ákveðins nafnliðar og tengsl hennar við nýju setningagerðina. M.A.-ritgerð, Háskóla Íslands. <http://hdl.handle.net/1946/17762>
- Jóhanna Barðdal. 2015. Icelandic valency classes: oblique subjects, oblique ambitransitives and the actional passive. Andrej Malchukov og Bernard Comrie (ritstj.): *Valency Classes in the World's Languages 1. Introducing the Framework, and Case Studies from Africa and Eurasia*, bls. 367–416. De Gruyter.
- Jóhanna Barðdal og Valéria Molnár. 2003. The passive in Icelandic — compared to Mainland Scandinavian. Jorunn Hetland og Valéria Molnár (ritstj.): *Structures of focus and grammatical relations*, bls. 231–260. Tübingen: Niemeyer.
- Jóhannes Gísli Jónsson. 2000. Definites in Icelandic existentials. Guðrún Þórhallsdóttir (ritstj.): *The Nordic Languages and Modern Linguistics* 10, bls. 125–134. Proceedings of the Tenth International Conference of Nordic and General Linguistics. Reykjavík: Málvísindastofnun Háskóla Íslands.
- Jóhannes Gísli Jónsson. 2009. The new impersonal as a true passive. Artemis Alexiadou, Jorge Hankamer, Thomas McFadden, Justin Nuger og Florian Schäfer (ritstj.): *Advances in Comparative Germanic Syntax*, bls. 281–306. Amsterdam: John Benjamins.
- Jón Friðjónsson. 1982. Um lýsingarhátt nútíðar. *Íslenskt mál* 4:191–219.
- Jón G. Friðjónsson. 1993. *Mergur málsins. Íslensk orðatiltæki, uppruni, saga og notkun*. Reykjavík: Örn og Örlygur.
- Kristín M. Valgarðsdóttir. 2007. Þolmynd og aftur þolmynd. Skilningur barna á nokkrum setningagerðum í íslensku. B.A.-ritgerð, Háskóla Íslands, Reykjavík.
- Lebeaux, David. 1988. *Language Acquisition and the Form of the Grammar*. Doktorsritgerð, University of Massachusetts.
- Lebeaux, David. 2001. *Language Acquisition and the Form of the Grammar*. Amsterdam: John Benjamins.
- Lebeaux, David. 2008. *Idioms*. Óútgefið handrit.
- Lebeaux, David. 2009. *Where does binding theory apply?* Cambridge, MA: MIT Press.
- Legate, Julie Anne. 2003. Some interface properties of the phase. *Linguistic Inquiry* 34:506–516.
- Legate, Julie Anne. 2014. *Voice and v: Lessons from Acebnese*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Maling, Joan. 2006. From passive to active. Syntactic change in progress in Icelandic. Benjamin Lyngfelt og Torgrim Solstad (ritstj.): *Demoting the Agent. Passive, Middle and Other Voice Phenomena*, bls. 197–223. Amsterdam: John Benjamins.
- Maling, Joan, Anthony Kroch og Sigríður Sigurjónsdóttir. 2011. Nothing personal? A system internal syntactic change in Icelandic. *Erindi flutt á DGfS* 33

- í málstofunni Comparative Germanic Syntax and the Challenge from Icelandic. Göttingen, 24. febrúar 2011.
- Maling, Joan, og Sigríður Sigurjónsdóttir. 1997. The “New Passive” in Icelandic. Elizabeth Hughes, Mary Hughes og Annabel Greenhill (ritstj.): *Proceedings of the 21st Annual Boston University Conference on Language Development 2*, bls. 378–389. Somerville, MA: Cascadilla Press.
- Maling, Joan, og Sigríður Sigurjónsdóttir. 2002. The 'new impersonal' construction in Icelandic. *The Journal of Comparative Germanic Linguistics* 5:97–142.
- Maling, Joan, og Sigríður Sigurjónsdóttir. 2012. Syntactic change in progress: The Icelandic “New Construction” as an active impersonal. Peter Ackema, Rhona Alcorn, Caroline Heycock, Dany Jaspers, Jeroen van Craenenbroeck og Guido Vanden Wyngaerd (ritstj.): *Comparative Germanic syntax: The state of the art*, bls. 249–278. Amsterdam: John Benjamins.
- Maling, Joan, og Sigríður Sigurjónsdóttir. 2013. Nothing personal? A system-internal syntactic change in Icelandic. Tracy H. King og Valeria de Paiva (ritstj.): *From quirky case to representing space: Papers in Honor of Annie Zaenen*, bls. 109–126. Stanford: CSLI Publications.
- Maling, Joan, og Sigríður Sigurjónsdóttir. 2015. From passive to active: Stages in the Icelandic New Impersonal. Theresa Biberauer og George Walkden (ritstj.): *Syntax Over Time: Lexical, Morphological, and Information-Structural Interactions*, bls. 36–53. Oxford: Oxford University Press.
- Marantz, Alec. 1984. *On the Nature of Grammatical Relations*. Malden, MA: MIT Press.
- Marantz, Alec. 2001. Words and things. Úthenda, MIT.
- Marantz, Alec. 2007. Phases and words. Sook-Hee Choe (ritstj.): *Phases in the theory of grammar*. 191–222. Seoul: Dong In.
- Marantz, Alec. 2013. Locality domains for contextual allomorphy across the interfaces. Ora Matushansky og Alec Marantz (ritstj.): *Distributed Morphology today: Morphemes for Morris Halle*, bls. 95–115. Cambridge, MA: MIT Press.
- Margrét Guðmundsdóttir. 2002. Málkunnáttufræði og málbreytingar. Mál og menning, Reykjavík. [Tilraunaútgáfa byggð á M.A.-ritgerð höfundar frá árinu 2000.]
- Milsark, Gary. 1977. Toward an explanation of certain peculiarities of the existential construction in English. *Linguistic Analysis* 3:1–29.
- Nevins, Andrew. 2015. The exponent list and the encyclopedic list: Structurally parallel, mutually mute. Úthenda frá ráðstefnunni Roots IV, NYU, 30. júní 2015.
- Nunberg, Geoffrey, Ivan A. Sag og Thomas Wasow. 1994. Idioms. *Language* 70 (3):491–538.
- Richards, Marc D. 2011. Deriving the edge: What’s in a phase? *Syntax* 14:74–95.
- Safir, Kenneth J. 1985. *Syntactic chains*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Schäfer, Florian. 2012. The passive of reflexive verbs and its implications for theories of binding and case. *Journal of Comparative Germanic Linguistics* 15:213–268.

- Sigríður Sigurjónsdóttir. Væntanlegt. Nýja þolmyndin nú og þá. Samanburður tveggja kannana. Höskuldur Þráinsson, Ásgrímur Angantýsson og Einar Freyr Sigurðsson (ritstj.): *Tilbrigði í íslenskeri setningagerð* 3. Reykjavík: Málvísindastofnun Háskóla Íslands.
- Sigríður Sigurjónsdóttir og Iris Nowenstein. 2016. Passives and the “New Impersonal” construction in Icelandic language acquisition. *Proceedings of the 6th Conference on Generative Approaches to Language Acquisition North America (GALANA 2015)*, bls. 110–121. Somerville, MA: Cascadilla Proceedings Project.
- Sigríður Sigurjónsdóttir og Joan Maling. 2001a. Það var hrint mér á leiðinni í skólann: Þolmynd eða ekki þolmynd? *Íslenskt mál* 23:123–180.
- Sigríður Sigurjónsdóttir og Joan Maling. 2001b. Ný setningafræðileg breyting? Um hina svokölluðu „nýju þolmynd“ í íslensku. *Málfrægnir* 11:31–42.
- Svenonius, Peter. 2004. On the edge. David Adger, Cecile de Cat og George Tsoulas (ritstj.): *Peripheries: Syntactic edges and their effects*, bls. 259–287. Dordrecht: Kluwer.
- Svenonius, Peter. 2005. Extending the extension condition to discontinuous idioms. *Linguistic Variation Yearbook* 5 (1): 227–263.
- Whelpton, Matthew, Sigríður Sigurjónsdóttir og Þórhallur Eyþórsson. 2013. Grammatical change in real time? The New Impersonal/Passive in Icelandic. Erindi flutt á Scandinavian Conference of Linguistics 25, Háskóla Íslands, Reykjavík, 13.–15. maí 2013.
- Wood, Jim, og Einar Freyr Sigurðsson. 2014. Building deverbal ability adjectives in Icelandic. *University of Pennsylvania Working Papers in Linguistics* 20.1:351–360. Aðgengilegt á netinu: <http://repository.upenn.edu/pwpl/vol20/iss1/37>
- Þórhallur Eyþórsson. 2008a. The New Passive in Icelandic really is a passive. Þórhallur Eyþórsson (ritstj.): *Grammatical Change and Linguistic Theory. The Rosendal papers*, bls. 173–219. Amsterdam: John Benjamins.
- Þórhallur Eyþórsson. 2008b. Stöðugleiki og breytingar í fallakerfi norrænu eyjamálanna. *Frændafundur* 6:75–93.
- Þórhallur Eyþórsson. 2012. Varðveisla falla í þolmynd í íslensku og færeysku — ásamt nokkrum samanburði við norsku og ensku. *Frændafundur* 7:109–126.

Útdráttur

„Þáttur var tekinn í hlaupinu af Höskuldi.“

Samspil fastra orðasambanda og setningagerðar

Þessi grein fjallar um föst orðasambönd þar sem tiltekin sögn og tiltekið andlag hennar eru túlkuð á sérstakan hátt sem ekki er fyrirsegjanlegur út frá merkingu einstakra orða. Við ræðum samspil tiltekinnar setningagerða í íslensku og túlkunar á þessum sömu orðasamböndum. Sjónum er einkum beint að víxlum milli germyndar, þolmyndar og nýju ópersónulegu setningagerðarinnar. Við sýnum að þau sambönd sem glata orðasambandsmerkingu í hefðbundinni þolmynd varðveita hana í nýju ópersónulegu setningagerðinni. Fjallað er um þá eiginleika sem einkenna föst sagnasambönd og kenningar sem settar hafa verið fram af Chomsky og Lebeaux um greiningu á svona gögnum. Þessar kenningar samrýmast ágætlega greiningum á nýju ópersónulegu setningagerðinni sem gera ráð fyrir ósögðu frumlagi vegna þess að ósagður liður í frumlagssæti ætti að koma í veg fyrir rökliðafærslu andlags. Ef andlagið getur ekki færst þá standa sögn og andlag hlið við hlið og ekkert spillir fyrir því að túlka þessar tvær einingar sem eina merkingarlega heild.

Lykilorð: föst orðasambönd, fastvenslaðar segðir, þolmynd, íslenska, setningafræði

Abstract

The interplay of idiomatic expressions and syntactic constructions

This paper discusses idiomatic expressions in natural language where a particular verb and its particular direct object are interpreted in a special way which cannot be predicted based on the meaning of individual words. We discuss the interplay of certain syntactic constructions in Icelandic and the interpretation of these syntactic constructions. We show that idioms that lose their idiomatic meaning in a canonical passive retain it in the new impersonal construction. Properties that characterize verbal idioms are

discussed as well as theories put forth by Chomsky and Lebeaux regarding the analysis of such data. Those theories are compatible with the view that the new impersonal construction in Icelandic involves a silent subject because a silent element in the subject position should block A-movement of the direct object. If the object cannot move, the verb and its object are adjacent and nothing prevents an interpretation where the two subparts of the idiom are interpreted as one semantic unit.

Keywords: idiomatic phrases, idiomatically combining expressions, passive, Icelandic, syntax